

Trivent Publishing

© The Authors, 2016

Available online at <http://trivent-publishing.eu/>

Philosophy, Communication, Media sciences Series

Volume The Philosophy of Saint Gerard of Cenad in Cultural and Biographic Context

Modele și repere estetice în opera Sfântului Gerard de Cenad

Claudiu Teodor Arieșan

Universitatea de Vest Timișoara, Romania, ariesanc@yahoo.com

Abstract

Aesthetic models and highlights in the work of Saint Gerard of Cenad. A remarkable figure of the Church History from the province of Banat, the Venetian Gerardo who became around the year 1000 the first Bishop of Cenad by the will of the Hungarian king Stephen proves himself to be more and more a theologian who deserves the attention of specialists, a refined intellectual and a remarkable ecclesiastical writer, although only a few of his writings have won the battle against time. His presumed aesthetic models and the cultural landmarks that guided his taste for beauty have caught our attention in this essay which attempts to build some milestones in view of a future larger search on this subject.

Keywords

Gerard of Cenad, aesthetics, patristics, shining, beauty, bishop.

Una dintre cele mai scurte căi rutiere ce deschide orașul Timișoara și întregul Banat către Occident trece prin Sânnicolau Mare, deci un oraș cu patronim hagiografic, ocrotit implicit de Sf. Nicolae al Lichiei Mirelor, și gonește spre granița cu Ungaria de la Cenad, unde, la un moment dat, pare că se îndreaptă direct spre biserica parohială a orașului, închinată desigur unui alt *vir sanctus Ecclesiae*, Sf. Gerard, cel care a fost primul episcop al locului în debutul mileniului al II-lea.

Originar din zona Veneției,¹ născut înainte de anul 1000 într-o zi de 23 aprilie și socotit ulterior membru al distinsei familii de Sagredo,² călugăr și chiar abate la marea mănăstire din insula San Giorgio³, ce privește și azi majestuos forfota turistică de dincolo de brațul marin ce o separă de San Marco și de Palatul Dogilor, Gerardo intenționa să-și încununeze numeroasele periipuri duhovnicești europene cu un pelerinaj la Ierusalim, refăcând traseul cruciadei în care se crede că tatăl său și-a pierdut viața. Va avea însă la Alba Regia o întâlnire providențială cu regele maghiarilor Ștefan (monarh apostolic aflat sub protecție papală din anul 1001) care, încântat de predicile latinești ce i se traduceau pe loc și de firea impetuoasă a clericului, îl va opri la curte ca dascăl al fiului său Emeric (precum făcuse cu șapte secole mai înainte împăratul Constantin cel Mare când i-l încredința pe Crispus retorului Lactantius).

Desemnarea lui Gerard ca episcop de Mureș iar apoi, în jurul anului 1038, ca prim ierarh al nou înființatei Episcopii de Cenad va părea prin urmare firească, având în vedere calitățile eminente ale candidatului și prețuirea extremă de care se bucura la curtea regală. Viața sa exemplară, laborioasa activitate arhierescă, moartea martirică și canonizarea sa din 1068 au configurat profilul unei personalități autentice și exemplare, veritabilă marcă întregită a culturii, civilizației și teologiei europene.

O surpriză culturală de proporții a complinit însă imaginea sa prin descoperirea unicului manuscris păstrat al operei sale scolastice *Deliberatio super hymnum trium puerorum*, studiat și publicat în premieră în anul 1790 de episcopul catolic de Alba Iulia I. Batthyani. Din păcate impactul ediției sale a rămas limitat, așa că monumentală colecție *Patrologia Latina* a abatelui Migne nu-l publică pe Gerard în paginile sale, așa cum se întâmplase și cu Niceta de Remesiana, scriitor bisericesc al locurilor noastre din vremea tardo-antică. Editările științifice moderne din 1978 (G. Silagi în prestigioasa colecție "Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis" de la Brepols) respectiv 1999 (B. Karácsonyi și L. Szegfű, cu traducere în limba maghiară la Editura Scriptum din Szeged).

O neașteptată dar cu atât mai memorabilă impunere mondială a Sf. Gerard de Cenad a venit din partea marelui savant francez Étienne Gilson, dat fiind impactul scrierilor și îndeosebi al lucrării sale referențiale din 1922 *La Philosophie au Moyen Âge*. Capitolul al IV-lea din carte, dedicat evoluțiilor domeniului din veacul al XI-lea, discutând pe larg despre feluriți "dialecticieni și teologi" precum Berengarius din Tours ce traducea adevărurile credinței în termeni raționali și ajungea astfel *in extremis* la negarea transsubstanțialității și a prezenței reale a Mântuitorului în lume, folosind argumente dialectice preluate inclusiv de la Duns Scotus Eriugena, deci în contextul evocării acestei „dialectici nestăpânite” capitolul amintește despre reacția de reconstrucție a valorilor credinței creștine

¹ Originea sa venețiană sau măcar venetă este confirmată de *Legenda Minor* ce-i narează mai sobru și mai concis viața („per Venetos parentes sortitus”, ed. Madzsar, p. 471) dar și de *Vita maior Stephani regis*: „Gerardus de Venetia veniens” (ed. Wattenbach, p. 236).

² *Legenda* respectivă apare prima dată menționată scriptic în a doua ediție din *Catalogus sanctorum* apărut chiar la Veneția în 1516 sub îngrijirea lui Petrus de Natalibus (sau Pietro Natali cum suna numele său italian).

³ Inițial numită chiar San Giorgio in Isola, marea mănăstire benedictină va fi consacrată pe plan european mai ales prin denumirea de San Giorio Maggiore.

tradiționale, “împotriva logicii și chiar împotriva studierii filozofiei în general,”⁴ reacție prezentă mai ales „în anumite ordine călugărești” ca o contra-reformă *ante litteram* ce propunea viața monahală cea mai riguroasă drept model suprem al existenței umane.

În rândul acestor „eforturi pentru a abate spiritele de la cultivarea științelor profane, îndeosebi a filozofiei, care păreau simple rămășițe păgâne într-o epocă în care toate forțele omenești trebuiau folosite la opera mântuirii”⁵ ca prim exemplu este evidențiat tocmai protagonistul eseului nostru, Gerardus, episcopul de Cenad, pentru care “cei ce sunt discipolii lui Hristos nu au nevoie de învățături străine”. El “acceptă că orice înțelepciune, chiar și omenească, vine de la Dumnezeu, însă, deși nu se împotrivesc științelor în mod direct, îi învinuiește pe cei care, îndeletnicindu-se cu ele, cred că ajung înțelepți și nu ajung decât nebuni. Aplicarea filozofiei la teologie i se pare deosebit de periculoasă și condamabilă: «Este culmea nebuniei, spune el despre științele profane, să porți discuții cu slujnicele despre Cel pe care se cuvine să-l slăvim în fața îngerilor.»”⁶

Iar după ce enumeră alte poziții aproape identice de neîncredere totală în compatibilitatea doctrinelor filozofice cu esența revelației divine, aparținând unor contemporani precum Otloh din Sankt-Emmeram sau Manegoldus din Lauterbach, gânditorul cu profunde afinități față de Toma de Aquino care a fost Gilson (deși nu s-a socotit niciodată neo-tomist ori neo-scolastic, ba chiar a polemizat cu cele două orientări filozofice moderne atât de influente în Franța interbelică) focalizează asupra scrierilor Sf. Petrus Damiani, socotit de el “un exemplu desăvârșit al acestui *contemptus saeculi* care, chiar dacă nu reprezintă întregul Ev Mediu, constituie totuși unul din aspectele lui cele mai importante.”⁷ Paradoxal, cele două biografii semilegendare ce ne relatează aspecte din durata istorică și din posteritatea hagiografică a lui Gerard au fost redactate la inițiativa generală a intrepidului episcop Pier Damiani, ce promova cultul unor sfinți episcopi regionali – “o noutate în cadrul epocii.”⁸

Revenind la Gilson, acest reper de neocolit al bibliografiei gerardiene, oricât de sumar, a încurajat numeroși savanți maghiari și români să trudească pentru redescoperirea, corecta evaluare și reconsiderarea scriitorului eclezial de la începutul mileniului doi, reper distins al vieții bisericesti și monahale a locurilor noastre, ierarh luminat și teolog competent, personalitate emblematică a perioadei încă neatinsă de schisma din 1054, de fapt unul din exponenții ultimei generații dinaintea teribilei falii ce a scindat Biserica lui Hristos.

Citind și aprofundând bună parte din aceste cercetări adeseori remarcabile prin acuratețe și informare, am constatat că prea puțin s-a vorbit despre influențele estetice din opera fundamentală a ierarhului bănățean, deși Comentariul său la Daniel se pretează unui atare demers. Fără a pretinde, pentru moment, că am identificat și cartografiat cele mai importante surse ale viziunii sale asupra Frumosului, propunem un eseu “deschizător” ce echivalează cu promisiunea aprofundării acestei teme ofertante și semnificative în viziunea noastră.

Fără îndoială, miezul discuției trebuie purtat ținând cont de accepțiunea specială rezervată de creștinism și de scolastică în special, frumosului. Cum sublinia W. Tatarkiewicz în sinteza sa dedicată “celor șase noțiuni” de bază din sfera esteticului, una din tezele suplimentare la Marea Teorie pitagoreico-platonică ce propunea ca definiție a frumosului “alegerea proporțiilor și dispunerea adecvată a părților”⁹ este cea metafizică. Cu rădăcini în *Aeneadele* neo-platonicului Plotin (VI, 7, 22), unde se afirma că frumosul constă “nu numai în proporții” și adoptată de Evul Mediu prin intermediul adeptului său de secol V cunoscut sub numele de Pseudo-Dionisie Areopagitul, cel ce a găsit formula

⁴ Étienne Gilson, *Filozofia în Evul Mediu. De la începuturile patristice până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, trad. Ileana Stănescu, Editura Humanitas, București, 1995, p. 217.

⁵ Idem, *ibidem*, p. 218.

⁶ Idem, *ibidem*, p. 219.

⁷ Idem, *ibidem*.

⁸ Radu Constantinescu, *Gerard din Cenad – un scriitor al anului 1000*, introd. la vol. Gerard din Cenad, *Armonia lumii sau tâlmăcire a cântării celor trei coconi către Isingrim Dascălul*, trad., note Radu Constantinescu, pref. Răzvan Theodorescu, Editura Meridiane, București, 1984, p. 12.

⁹ Wladyslaw Tatarkiewicz, *Istoria celor șase noțiuni*, trad. Rodica Ciocan-Ivănescu, pref. Dan Grigorescu, Editura Meridiane, București, 1981, p. 182.

lapidară a unei estetici dualiste conform căreia “frumosul rezidă în «proporție și strălucire» (*euarmonia kai aglaia*).”¹⁰

Așa se face că dominicanul Ulrich de Strasbourg în *Liber de Summo Bono* din veacul al XIII-lea, invocându-l pe autorul tratatului *Despre numele lui Dumnezeu*, redefinea frumosul ca unificare a armoniei proporționale cu strălucirea (*consonantia cum claritate*) confirmând astfel autoritara și canonică sinteză teologică a confratelui său Toma de Aquino, ce va reuni aceleași elemente întru explicitarea fenomenului estetic (*ad rationem pulchri sive decori concurrunt et claritas et debita proportio*).¹¹

Oricum, chiar și Marea Teorie avea un puternic substrat metafizic încă de la formularea ei, prin absolutizarea proporțiilor perfecte și a numerelor ce conduceau la un caracter simfonic (Heraclit) al universului și chiar la celebra „armonie a sferelor” pitagoreică. Caracterul strict idealist al respectivei concepții se va fi accentuat mult în concepția platonice, unde “adevăratul frumos se afla numai în ideile eterne, era suprasenzorial.”¹² Frumosul perfect a fost așadar preluat din gândirea filozofică greacă de gânditorii creștini, care i-au subliniat ascendența *teologică* în sens larg. Clement Alexandrinul declamă în *Stromate* că “Dumnezeu e cauza a tot ce e frumos” iar Atanasie cel Mare insistă asupra faptului că “făpturile ca și cuvintele unei cărți îl vădesc pe creator” (*Oratio contra gentes*, 34).

Antichitatea târzie și zorii mentalităților medievale au făcut încă un pas în absolutizarea frumosului afirmând, prin vocea lui Alcuin (*Albini de rhetorica*, 46) din perioada carolingiană, că acesta ca însușire a operelor divine este chiar un atribut propriu Atotputernicului însuși: “Dumnezeu e frumosul etern”¹³ iar deja citatul Ulrich din Strasbourg deslușea formularea în plin apogeu scolastic: “Dumnezeu nu e doar desăvârșit de frumos și cea mai înaltă treaptă a frumosului, ci e cauza inițială, exemplară și finală a oricărui frumos făurit” (*De pulchro*, 75).

La prima vedere, Gerard pare îndatorat aceluiași rigorism practic de sorginte augustiniană, după care elementul estetic în sine nu are ce căuta ca structură intimă intrinsecă în domeniul artelor și nici nu interesează prezența sau non-prezența sa acolo, Frumosul fiind mai degrabă echivalat cu Binele și Adevărul, două din numele oricând atribuibile și proprii lui Dumnezeu. Cu toate acestea, așa cum remarcau doi cunoscuți autori ai unei *Istории a esteticii* traduse și la noi, profunda educație clasică a celor mai mulți din Părinții Bisericii sau din filozofii scolastici și “natura lor umană recalcitrantă,”¹⁴ admirația profundă pe care mulți dintre ei o nutreau față de marii autori păgâni ai antichității greco-latine (și nu e vorba aici doar de “profeți infuzi” ca Platon, Aristotel, Cicero, Vergilius și Seneca) îi făceau să caute cu frenezie, uneori chiar să “inventeze” argumente credibile pentru justificarea artelor frumoase și scoaterea lor de sub judecata implacabilă a fundamentalistilor dintotdeauna, care nu au priceput noblețea parabolei platoniciene ce făcuse din operele de artă “Nepoatele Zeului”, adică niște nobile creații ale creaturilor create de însuși Creatorul Absolut.

Oricum, această sinceră dorință de recuperare a valorilor culturii antice a fost favorizată de largă paletă de preocupări a unora din autorii păgâni.¹⁵ Astfel Platon, Aristotel și Plotin sunt folosiți frecvent pentru excelența argumentelor logice din scrierile lor ce se pot pune în slujba justificării și apărării noii credințe (cum au făcut în special alexandrinii Origen și Clement), Cicero devine o sursă inestimabilă de cizelare a elocinței predicatorilor creștini și un model retoric de referință pentru scriitorii bisericești ca Lactanțiu (supranumit chiar “Cicero creștin”) ori Ieronim (ce avea coșmaruri în care la Judecată era

¹⁰ Idem, *ibidem*, p. 185.

¹¹ Toma de Aquino, *Summa Theologiae*, II-a II-ae, quaestio 145 a 2 *apud* W. Tatarkiewicz, *op. cit.*, p. 185.

¹² Wladyslaw Tatarkiewicz, *Istoria celor șase noțiuni*, ed. cit., p. 191.

¹³ Expresia latină lansată de Alcuin este *aeterna pulchritudo*, vezi la Wladyslaw Tatarkiewicz, *op. cit.*, p. 191.

¹⁴ K. E. Gilbert, H. Kuhn, *Istoria esteticii*, trad. Sorin Mărculescu, pref. Titus Mocanu, Editura Meridiane, București, 1972, p. 128.

¹⁵ Unele exemple de autori favoriți sunt cu totul neașteptate: un contemporan al lui Gerard deja pomenit de noi și cu care acesta dezvoltă numeroase similitudini stilistice și de concepție, Otloh din Sankt-Emmeram (1010-1070), deși recuză majoritatea scriitorilor păgâni cărora nu le vede rostul în bibliotecile mănăstirești, vobește cu simpatie nedisimulată de *familiaris meus Lucanus*, nepotul lui Seneca și autorul lăncedei epopei *Pharsalia* bucurându-se astfel de un statut privilegiat în scrierile teologului german.

acuzat că este mai degrabă *ciceronianus* decât *christianus*) iar Vitruviu, de la care ne-a rămas cea mai limpede expunere a Marii Teorii estetice, ajunge curând magistrul înălțării noilor temple, adică ale bisericilor ce păstrează adeseori normativele canonice de construcție și echilibru din tratatul său *De architectura*.¹⁶

De altminteri armonia și echilibrul interior, structurarea euritmică a frazei și a viziunii sale creative sunt punctele de plecare posibile în investigarea modelelor estetice preferate de Gerard din Cenad. Armonia este o reflectare în creație a originii sale divine iar în acest sens, având în vedere vizualizarea numărului ca esență a lucrurilor de către Augustin în *De musica*, se poate vorbi de un discret neopitagoreism al tuturor urmașilor săi într-ale teologhisirii. Gerard vorbește în cartea a III-a despre *legitimi numeri* (“numere îndreptățite”, cum traduce Radu Constantinescu)¹⁷ iar participarea oricărei arte și oricărui product artistic la valoarea estetică rămâne și pentru el o chestiune eminentă ținând mai ales de proporționalitate și numerologie.

Practic vorbind, forma ideală a creațiilor devine un adevăr cognoscibil pentru patristica și scolastica medievală, cognoscibil în primul rând grație revelației dar identificabil, cu oarecare efort analitic și pregătire în domeniu, chiar și în corpurile materialnice “micinoase”: o idee evident neoplatonică ce a intrat în patrimoniul gândirii creștine întâi datorită lui Ammonios Saccas preluat de Origen și tradus în latină de Ieronim, apoi în formularistica scolastică de profunzime prin Duns Scotus, ce tâlmăcise destul de liber *Ierarhiile cerești* dar și epistolele lui Pseudo-Dionisie Areopagitul. Aceste nume apar cel mai frecvent în legătură cu izvoarele de inspirație ale lui Gerard, iar cercetarea bibliotecilor frecventate și consultate de-a lungul vieții pare a confirma această scurtă listă informatică.

Cercetătorii operei gerardiene au mai notat sporadic nume de erudiți enciclopediști precum Ieronim (cel ce pare a fi fost prin comentariile sale la Daniel o sursă majoră de inspirație pentru *Deliberatio*), Martianus Capella, Priscianus, Isidor de Sevilla, Walafrid Strabo – fapt normal având în vedere că prin efortul lor de sinteză și mulțumită șansei păstrării operelor lor de bază, bună parte din tezaurul de date cultural al antichității a ajuns până în modernitate.

Mai interesantă ni s-a părut observația traducătorului român din 1984, care undeva în amplele *Comentarii* de final, deși caută breșe imaginare și “spărturi în peretele întunecos al dogmei” acuzându-l pe autorul nostru de sofisme și “retorică rudimentară” fiindcă nu aruncă dogma “de-a dreptul peste bord”, deși tot el recunoaște că Gerard “nici nu-și pune în față asemenea sarcină”, așadar printre atare băgăuiele interpretative Radu Constantinescu remarcă un fapt plauzibil privind abordarea textelor biblice și patristice în *Deliberatio*: “Tot ce vrea el este să scoată în evidență valențele stilistice și expresive ale textului, subordonând, așadar, unor criterii estetice cele euristice.”¹⁸

Trecând peste evidenta exagerare privind subordonarea problemelor de credință celor figurativ-decorative, un sâmbure de adevăr rezidă în calitatea comentariilor stilistice întreprinse de Sf. Gerard cu vădită pasiune, în multe locuri la fragmente din scrierile sacre (texte care, culmea ironiei, lipsesc aproape cu desăvârșire din versiunea autohtonă a anului de grație 1984, cu tot cu comentariile episcopului Gerard!). Poate fi vorba și de reflexul unui *trend* scriitoricesc al veacului XI, când știm că unii clerici mai dotați intelectual se dedau unor teme sofistice pentru a-și exersa armele retorice și dialectice, punând uneori teologia în planul secund al preocupării lor. Pentru că tot l-am evocat anterior pe ilustrul San Pier Damiani, să amintim lamentațiile lui destul de hazlii astăzi asupra faptului că circularele sale pline de învățături de credință și întru totul teologice stârneau ecouri și comentarii doar din perspectiva ezitărilor stilistice sau a opțiunilor gramaticale discutabile!

¹⁶ Idem, *ibidem*, p. 131.

¹⁷ Gerard din Cenad, *Armonia lumii*, ed. cit., p. 93. Este cazul să subliniem, fără a uita caracterul de eveniment cultural național al acestei versiuni parțiale din 1984, precaritatea și chiar erorile traducerii din latină, prea multele croșete marcând pasaje lipsă, ce depășesc chiar și rigorile absurde ale cenzurii comuniste de atunci, parțialitatea interpretărilor și partizanatul aiuritor al notelor ce caută să facă din episcopul bănățean un promotor al materialismului (poate chiar dialectic, la rigoare), un critic al Bisericii și chiar al credinței, ca un alt Lucrețiu remaniat după gustul sau interesele partinice ale editorilor. O nouă versiune românească, completă și obiectivă de astă dată, este prin urmare absolut necesară și prioritară.

¹⁸ Radu Constantinescu, *Comentarii*, în vol. Gerard din Cenad, *Armonia lumii*, ed. cit., p. 161.

Credem că un exemplu semnificativ privind coordonatele calofile ale interpretărilor gerardiene se găsește în cartea a V-a, 66 ca paratekst al fragmentului binecunoscut din *Cântarea cântărilor* (I, 4 *sqq.*)¹⁹ ce începe cu paralelismul “*Nigra sum, sed formosa*”. Instruitul venet face o excelentă dezvoltare a celor două aspect ce reflectă lumea de aici cu umbrele și întunecimile ei, respective lumea de dincolo, Împărăția viitoare cu strălucirea și răsplățile ei infinite. Iată ce cadență impresionantă și ce armonie de versecificație clasică au formulările lui Gerard:

Nigra, quia malorum turba commixta. Formosa quia de vanitatibus mundi exempta. Nigra persecutione, formosa remuneratione. Nigra propter conditionem carnis, formosa propter gratiam, qua collocata est in celestibus. Nigra vero in hoc seculo, formosa in future iuxta superius dictum. Nigram dum despicitur, formosa quando coronabitur.²⁰

Semantic vorbind, trebuie remarcată preferința pentru mai popularul adjectiv *formosa*, (preluat din *Vulgata* ieronimiană) mai puțin nobil decât *pulchra*, ce implica în latina clasică și nuanța unei nobleți și demnități aparte, însă oricum mai cultural și mai distins decât *bella*, sau *decus*. La VI, 95 avem și un alt adjectiv substantivizat din aria frumosului și anume *ornatus*, în propoziția “*ex his vero lapidibus mundus ornatus Christi demonstratur*”. Iar la V, 71 observăm o distincție interesantă între eleganța estetică a vorbelor elaborate și elevația învățătoare a virtuților (*urbanitas compositorum verborum vs. eruditio virtutum*),²¹ tranșată evident în favoarea celei de-a doua.

Oricum, *pulcher* apare la Gerard în parafraze sau citate după Augustin (in *Ps.* 148) și Isidor de Sevilla (ut *his pulchris disciplinis omnis creatura suum cognoscitur Creatorem*) iar conceptul plotinian de “strălucire” propriu tezei metafizice a frumosului ca și complinire a Marii Terorii este folosit în evocarea luminătorilor cerului (VI, 81) dar și metaforic, atunci când *doctores ecclesiae* sunt echivalați cu *decores illustres* și *ornamenta spiritualia*, referința la aștri cerești fiind evidentă.

În concluzie, promisiunile unor referințe estetice și ale unor jaloane interpretative la obiect sunt cu siguranță suportate de opera Sf. Episcop de Cenad, o scriere ce se cuvine valorificată din plin mai ales de noi, legatarii spirituali și geografici ai performanțelor sale întemeietoare. Destinul său cultural European este abia la început.

¹⁹ *Deliberatio Gerardi Moresenae Aecclesiae Episcopi supra Hymnum trium puerorum*, ed. Béla Karácsonyi și Lászlo Szegfű, Editura Scriptum, Szeged, 1999, p. 261 *sqq.*

²⁰ Idem, *ibidem*, p. 262.

²¹ Idem, *ibidem*, p. 268.